

ΠΑΓΩΝΑ ΜΑΡΙΑ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ
Α΄ ΕΞΑΜΗΝΟ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΡΙΘΜ. ΜΗΤΡΩΟΥ: 1340200400322
ΤΗΛ. 6974847744

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΛΕΓΕΙΝ

ΑΘΗΝΑ 2005

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο λαός ως στοιχείο του κράτους, διακρίνεται σε λαό υπό την ευρεία έννοια του όρου (*lato sensu*), στον οποίο ανήκουν όλοι όσοι έχουν την Ελληνική ιθαγένεια και σε λαό υπό την στενή έννοια του όρου, στον οποίο ανήκουν όλοι όσοι έχουν πέραν της Ελληνικής ιθαγενείας και το ενεργητικό εκλογικό δικαίωμα. Υπό την δεύτερη αυτή έννοια, ο λαός συμπίπτει με το εκλογικό σώμα ως άμεσο συλλογικό κρατικό όργανο που ασκεί τις συνταγματικά τυποποιημένες αρμοδιότητές του. Έτσι, επιτυγχάνεται η σύμπραξη του λαού στην παραγωγή της κρατικής βούλησης.

Φορέας της λαϊκής κυριαρχίας είναι ο λαός υπό την ευρείας έννοια του όρου, από τον οποίο πηγάζουν όλες οι εξουσίες. Αυτές όμως ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα και όχι κατά τρόπο αυθαίρετο. Πρόκειται, επομένως, αφενός για τις συντεταγμένες αρμοδιότητες του εκλογικού σώματος, αφετέρου δε για την άσκηση πολιτικών, ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και ιδίως για την άσκηση των δικαιωμάτων της πνευματικής ελευθερίας.

Το εκλογικό σώμα ασκεί τις αρμοδιότητές του με την ψήφο. Ψήφος είναι η δήλωση βούλησης του πολίτη που πραγματώνει τη συμμετοχή του στο εκλογικό σώμα, όταν αυτό ασκεί τις αρμοδιότητές που του αναθέτει το Σύνταγμα. Με την ψήφο πραγματώνεται η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και για το λόγο αυτό ο συντακτικός νομοθέτης, κατοχυρώνει την ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης.

Σύμφωνα με την παραδοσιακή τριχοτομική αντίληψη των θεμελιωδών δικαιωμάτων (ατομικά, πολιτικά, κοινωνικά) το δικαίωμα της ψήφου εντάσσεται στα πολιτικά δικαιώματα. Τα δικαιώματα όμως χαρακτηρίζονται από παραπληρωματικότητα και γι αυτό το εξεταζόμενο δικαίωμα θα πρέπει να ενταχθεί στο καθόλου σύστημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Το δικαίωμα της ψήφου είναι ασπίδα και δορυφόρος της πολιτικής ελευθερίας, καθώς συμβάλλει στην ουσιαστική λειτουργία του πολιτεύματος. Θα πρέπει ωστόσο να τονισθεί ότι αποτελεί την κορυφαία στιγμή για τη συμμετοχή του πολίτη στη διαμόρφωση των βασικών επιλογών που καθορίζουν την πορεία του κοινωνικού σχηματισμού μας.

Η μελέτη που ακολουθεί, αποσκοπεί στη διερεύνηση του δικαιώματος της ψήφου.

Κατ' αρχάς ακολουθεί μία σύντομη ιστορική επισκόπηση της σύνθεσης του εκλογικού σώματος και του τρόπου ψηφοφορίας των εκλογέων, έτσι ώστε να καταδειχθεί η πορεία τους μέχρι σήμερα. Έστερα θα διερευνηθεί η νομική φύση της ψήφου μέσα από τις

θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για το θέμα αυτό. Έτσι, έρχεται το κεφαλαιώδες ζήτημα της σύνθεσης του εκλογικού σώματος, δηλαδή ο καθορισμός των προσόντων που χρειάζεται να έχει ένας πολίτης για να ενταχθεί στους κόλπους του εκλογικού σώματος καθώς και τους λόγους αποκλεισμού του από αυτόν. Αφού λοιπόν διαπιστωθεί ποιοι πολίτες απαρτίζουν το εκλογικό σώμα, θα καθορισθούν οι τέσσερις βασικές αρμοδιότητες του εκλογικού σώματος. Έτσι ανακύπτει το βασικό θέμα της λευκής ψήφου, το δικαίωμα δηλαδή των πολιτών να μπορούν να απορρίπτουν τις προτεινόμενες πολιτικές επιλογές και πως αυτό το δικαίωμα εκλαμβάνεται από την κοινωνία. Επίσης, ανακύπτει το ζήτημα της ψήφου των εκτός επικρατείας εκλογέων, που έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα, όμως δεν μπορούν. Με το ζήτημα αυτό προκύπτει η διάσταση κατοχής του δικαιώματος της ψήφου και πραγματικής άσκησής του. Τέλος, θα διερευνηθεί της ψήφου ως στιγμή που ο πολίτης καλείται να διαλέξει έναντι των προτεινομένων πολιτικών επιλογών και να συμβάλει στον καθορισμό της πολιτικής που η χώρα του θα χαράξει.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Το Σύνταγμα της Επιδαύρου του 1822, ανέθετε, σύμφωνα με τον «νόμο περί εκλογής» παρ. 1β, τον καθορισμό του αριθμού των «παραστατών» (βουλευτών), ενώ η παράγραφος 1γ προέβλεπε ότι «θέλει εκδοθεί παρά της Διοικήσεως νόμος προσωρινός περί εκλογής των παραστατών». Η Α΄ Εθνική Συνέλευση που συνήλθε το 1821 και ψήφισε το Σύνταγμα της Επιδαύρου δεν είχε εκλεγεί. Τα μέλη της ορίσθηκαν από τοπικές συνελεύσεις ή προκρίτους και οι ανισότητες στην εκπροσώπηση ήταν σημαντικές.

Η Β΄ Εθνική Συνέλευση του Άστρους, ψήφισε το 1823 το Σύνταγμα του Άστρους, που ονόμασε «Νόμο της Επιδαύρου». Η παράγραφος 1η του νόμου αυτού όριζε ότι «το βουλευτικόν σύγκειται από παραστάτας των ελεύθερων επαρχιών της Ελλάδος, οι οποίοι εκλέγονται κατά του περί εκλογής νόμου της Διοικήσεως». Τις διατάξεις αυτές επανέλαβε και το Σύνταγμα της Τροιζήνος του 1827. Κατά το άρθρο 43, «η Βουλή σύγκειται από τους αντιπροσώπους των επαρχιών της Ελλάδας», ενώ κατά το άρθρο 48 προσέθετε ότι «οι αντιπρόσωποι εκλέγονται από το λαό κατά τον περί εκλογής νόμο».

Με νέο εκλογικό νόμο που ψήφισε η Εθνοσυνέλευση του Άστρους, επεξέτεινε το δικαίωμα του εκλέγειν, καθορίζοντας ως προσόν των εκλεκτόρων την ιδιότητα του ανδρός και όχι του γέροντος και υποβίβαζε την ηλικία των εκλόγιμων από 30 σε 25 χρόνια. Ο νόμος αυτός ίσχυε θεωρητικά έως το 1829, αν και η ομαλή διεξαγωγή των εκλογών ήταν αδύνατη. Το 1829 ο Κυβερνήτης Καποδίστριας, εξέδωσε μία «οδηγία», με την οποία ρυθμίσθηκε λεπτομερέστερα η εκλογική διαδικασία. Ο δημοκρατικός χαρακτήρας ήταν αμφίβολου, καθώς η εκλογή θα ήταν έμμεση, σε δύο βαθμούς, με προκαθορισμένο κατάλογο υποψηφίων.

Οι διατάξεις αυτές εφαρμόσθηκαν μέχρι τις εκλογές του πρώτου αντιπροσωπευτικού σώματος της μετεπαναστατικής περιόδου. Το άρθρο 59 του Συντάγματος του 1844, όρισε ότι «η βουλή σύγκειται εκ βουλευτών, εκλεγομένων υπό των εχόντων δικαίωμα προς τούτο πολιτών, κατά τον περί εκλογής νόμο». Το άρθρο 60 του ίδιου Συντάγματος, συμπλήρωνε ότι «οι βουλευταί αντιπροσωπεύουσι το το έθνος και όχι μόνον την επαρχία υπό της οποίας εκλέγονται».

Ο νέος εκλογικός νόμος που ψηφίσθηκε την 18 Μαρτίου 1844 από την Εθνοσυνέλευση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου αναγνώρισε το δικαίωμα του εκλέγειν «εις όλους τους εντός του βασιλείου γεννηθέντας Έλληνας» που είχαν συμπληρώσει το 25^ο έτος της ηλικίας τους και είχαν «ιδιοκτησία τινά εντός της επαρχίας» είτε κινητή είτε ακίνητη ή που εξασκούσαν «οποιοδήποτε επάγγελμα ή ανεξάρτητο επιτήδευμα», πράγμα που σήμαινε ότι αποκλείονταν μόνο οι οικόσιτοι υπηρέτες και οι μαθητευόμενοι τεχνίτες, που δεν είχαν οποιαδήποτε ιδιοκτησία.

Καθιερώνοντας έτσι την καθολική και, μέσω άλλων διατάξεων, την άμεση ψηφοφορία, η εθνοσυνέλευση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου πρωτοπορούσε σε σχέση με τα ισχύοντα στις Ευρωπαϊκές χώρες της εποχής.

Κατά την περίοδο 1844-1862 αναδείχθηκε η μυστικότητα της ψηφοφορίας. Η αρχή αυτή δεν κατοχυρωνόταν ούτε από το Σύνταγμα, ούτε από τον εκλογικό νόμο. Ο τελευταίος όριζε (άρθρο 19 παρ. 2) ότι «η εκλογή γίνεται δια ψηφοδελτίων. Έκαστος ψηφοφόρος γράφει μόνος, ή δι άλλου της εμπιστοσύνης του, ισάριθμα ονόματα βουλευτών, τους οποίους οφείλει να δώσει η επαρχία», καθώς όμως οι εκλογείς ήταν αναλφάβητοι, μυστικότητα ουσιαστικά δεν υπήρχε.

Μετά την επανάσταση του 1862 και τη θέσπιση του Συντάγματος του 1864, εγκαταλείφθηκε οριστικά το εκλογικό σύστημα της περιόδου της συνταγματικής μοναρχίας. Το άρθρο 66 του Συντάγματος του 1864 όρισε ότι «η βουλή σύγκεται εκ βουλευτών εκλεγομένων υπό των εχόντων δικαίωμα προς τούτο πολιτών, δι αμέσου, καθολικής και μυστικής δια σφαιριδίων ψηφοφορίας, κατά τον υπό της συνελεύσεως ταύτης ψηφισθησόμενον περί εκλογής νόμον», μεταβλητόν όμως κατά τις λοιπές διατάξεις του. Το άρθρο 67 προσέθετε ότι «οι βουλευταί αντιπροσωπεύουσι το έθνος και ουχί μόνον την επαρχία υπό της οποίας εκλέγονται». Η χρήση των σφαιριδίων αποσκοπούσε στην διασφάλιση της μυστικότητας της ψηφοφορίας, με την κατάργηση των χειρόγραφων ψηφοδελτίων. Σε κάθε εκλογικό τμήμα υπήρχαν τόσες κάλπες όσοι οι υποψήφιοι βουλευτές και ο ψηφοφόρος ήταν υποχρεωμένος να ψηφίσει σε όλες. Η κάλπη χωριζόταν σε δύο μέρη, άσπρο και μαύρο. Ο ψηφοφόρος έριχνε το σφαιρίδιο στο ένα ή στο άλλο, περνώντας το χέρι του μέσα από μία κυλινδρική τρύπα η οποία ήταν κοινή και για τα δύο μέρη. Έτσι μπορούσε να ψηφίσει θετικά ή αρνητικά για οιονδήποτε υποψήφιο.

Ο Κουμουνδούρος προσπάθησε αργότερα να μεταρρυθμίσει τον εκλογικό νόμο με ένα νομοσχέδιο που προέβλεπε διεύρυνση των εκλογικών περιφερειών και περιορισμό του εκλογέα σε μία μόνο θετική ψήφο υπέρ ενός υποψηφίου, με παράλληλη διασκευή των καλπών ώστε να πραγματοποιηθεί η μυστικότητα. Η προσπάθεια αυτή απέτυχε το 1871.

Το 1877 ψηφίσθηκε νέος εκλογικός νόμος, ο ΧΜΗ', ο οποίος προέβλεπε ως αποκλειστικά προσόντα για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος τη συμπλήρωση του 21^{ου} έτους και την Ελληνική ιθαγένεια.

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί, ότι η πολιτική αντιπροσώπευση στην Ελλάδα του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα είχε έννοια διαφορετική. Τα πολιτικά κόμματα, ήταν ευκαιριακές και ρευστές συσπειρώσεις των κατά τόπους πολιτευτών γύρω από ένα πολιτική αρχηγό με κύριο στόχο παροχή προσωπικών εξυπηρετήσεων στους ψηφοφόρους τους.

Μετά την επανάσταση στο Γουδί, το 1909, και την κίνηση της διαδικασίας αναθεώρησης του Συντάγματος, συζητήθηκε εκ νέου «de

constitutione ferenda», το εκλογικό σύστημα. Ήδη στο προσχέδιο της Κυβέρνησης Δραγούμη (σχεδιάσμα Σαριπόλου), περιλαμβανόταν η σκέψη κατάργησης του σφαιριδίου. Τελικώς, στο αναθεωρημένο κείμενο απαλείφθηκε η αναφορά στο σφαιρίδιο, όμως ο κοινός νομοθέτης δεν έκανε χρήση της ευχέρειας που του παρείχε το Σύνταγμα, με αποτέλεσμα στις εκλογικές αναμετρήσεις που ακολούθησαν να χρησιμοποιηθεί κατά βάση το σφαιρίδιο με παράλληλη εισαγωγή σε περιορισμένο βαθμό, του ψηφοδελτίου.

Το σφαιρίδιο καταργήθηκε οριστικά με τον ν.3363/1926. Με τον νόμο αυτό καθιερώθηκε και ο σταυρός προτίμησης, με βάση τον οποίο καθορίζεται η σειρά εκλογής μεταξύ των υποψηφίων του ίδιου συνδυασμού (άρθρα 69,91 παρ. 3, 95 παρ. 2). Με τον νόμο αυτό παύουν επίσης, οι βουλευτές να εκλέγονται αποκλειστικά ως πρόσωπα και εκλέγονται πλέον ως μέλη ενός εκλογικού σχηματισμού.

Ορόσημο στην ιστορία του δικαιώματος του εκλέγειν αποτελεί η ένταξη των γυναικών στο εκλογικό σώμα, που κυριολεκτικά σφραγίζει τη διεύρυνσή του με το διπλασιασμό, περίπου, των μελών του. Την καινοτομία εισήγαγε αρχικά το άρθρο 70 του Συντάγματος του 1952 που στην ερμηνευτική του δήλωση προέβλεπε ότι «νόμος μπορεί να ορίσει την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι από τις γυναίκες». Το ζήτημα ορίσθηκε τελικά με το ν. 2159/1952, οπότε οι γυναίκες απέκτησαν το δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι.

Έκτοτε, η Ελληνική ιθαγένεια και η συμπλήρωση της εκλογικής ηλικίας αποτελούν τα βασικά προσόντα για την σύνθεση του εκλογικού σώματος.¹

Στη νεώτερη ιστορία μας, σταθμός είναι η κατάργηση του σταυρού προτίμησης με το ν. 1303/1982. Παρ' όλα αυτά, το θέμα του σταυρού προτίμησης δεν έχασε την επικαιρότητά του. Πολλές συζητήσεις και δίκες έγιναν μέχρι την τελική κατάργησή του με απόφαση του ΑΕΔ (10/1982), καθώς θεωρήθηκε ότι οι ανεξάρτητες προσωπικότητες είναι ασύμβατες με τη σύγχρονη εκλογική διαδικασία, η οποία ασκείται μέσω των κομμάτων.

¹ Τα προηγούμενα έτη αναπόφευκτα το αρσενικό φύλλο αποτελούσε αναγκαίο προσόν για την ένταξη του πολίτη στο εκλογικό σώμα λόγω των πατριαρχικών και κοινωνικών δομών. Η υποχώρηση όμως των σχετικών αντιλήψεων και ο κλονισμός των κοινωνικών δομών οδήγησαν στην πραγμάτωση της αρχής της ισοδυναμίας των φύλλων. Αξιοσημείωτο είναι ότι το Σύνταγμα του 1975 είναι το πρώτο που αναγνωρίζει ότι «όλοι οι Έλληνες και Ελληνίδες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου».

3. Η ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΨΗΦΟΥ

Η θεωρητική αναζήτηση της νομικής φύσης της ψήφου απασχόλησε έντονα την επιστήμη του Συνταγματικού Δικαίου τον περασμένο αιώνα, στην συνέχεια όμως το ενδιαφέρον αυτό περιορίστηκε σημαντικά.

Τρεις βασικές θεωρίες αναπτύχθηκαν κυρίως για την κατανόηση της, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης.

α) κατά την μία εκδοχή που στηρίχθηκε στην Συμβατική Συνέλευση της Γαλλίας η ψήφος συνδέεται με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας (convention) και το εκλογικό δικαίωμα είναι θεμελιώδες (gendrelt, l'electorat droit). Σύμφωνα με την θεωρία του θεμελιώδους δικαιώματος, συνάγεται, ότι η ψήφος ανήκει κατ' αρχήν σ' όλους τους πολίτες που διαθέτουν την απαραίτητη βιολογική και κοινωνική ωριμότητα και ασκείται ελεύθερα από αυτούς. Συνέπεια της θεωρίας αυτής είναι η καθολικότητα της ψήφου, η οποία κατοχυρώνεται σε όλα τα σύγχρονα Συντάγματα.

β) κατ' άλλη θεωρία που υποστηρίχθηκε στην πρώτη Συντακτική Συνέλευση της Γαλλίας (constituante), το δικαίωμα της ψήφου είναι δημόσιο λειτούργημα, δηλαδή μία αρμοδιότητα των οργάνων του κράτους. Συνέπεια της θεωρίας αυτής είναι η υποχρεωτικότητα της ψήφου και κατ' επέκταση η δικαιολογημένη εξαίρεση ορισμένων προσώπων από την άσκηση του δικαιώματος αυτού.

γ) κατά την τρίτη θεωρία, το εκλογικό δικαίωμα είναι συγχρόνως δικαίωμα και λειτούργημα (Μάνεσης). Στη χώρα μας επικράτησε έως το 1920 η αντίληψη που διαβλέπει στην ψήφο την άσκηση δημόσιου λειτουργήματος.²

Κατά την επόμενη δεκαετία επικράτησε η αντίληψη για την διπλή νομική φύση της ψήφου. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την αρχή της καθολικότητας (άρ. 51 παρ. 3) και κατ' συνέπεια το εκλογικό δικαίωμα και είναι λειτούργημα, γιατί αφ' ενός κατοχυρώνει την υποχρεωτικότητα της ψήφου, αφ' ετέρου δε καθορίζει τα προσόντα του εκλογέα.

Η αναζήτηση αυτή δεν παρουσιάζει μόνο θεωρητικό αλλά και πρακτικό ενδιαφέρον, το οποίο εντοπίζεται κυρίως στον καθορισμό του κανονιστικού περιεχομένου της ψήφου και της λειτουργίας της στην πράξη. Κάθε θεωρητική κατασκευή αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση των προβλημάτων όσον αφορά την ένταξη του πολίτη στο εκλογικό σώμα και την διαμόρφωση των πολιτικών επιλογών του.

² Σβώλος, το νέο Σύνταγμα.

4. ΤΟ ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΣΩΜΑ

4.1. Θετικά προσόντα

Σύμφωνα με το ά. 51 παρ.3 του Συντάγματος το εκλογικό σώμα απαρτίζεται από τους πολίτες που έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν, οι οποίοι αποκαλούνται εκλογείς ή ψηφοφόροι ή ενεργοί πολίτες. Από το άρθρο αυτό συνάγεται ότι στο εκλογικό σώμα εντάσσονται μόνο όσοι πολίτες έχουν συμπληρώσει ένα κατώτατο όριο ηλικίας, το 18^ο και κατέχουν την Ελληνική ιθαγένεια. Τα προσόντα αυτά προβλέπονται και από τον εκλογικό κώδικα όπως αυτός ισχύει σήμερα. Σύμφωνα δε με την διατύπωση του ισχύοντος εκλογικού νόμου.³

Τις περαιτέρω λεπτομέρειες δεν τις καθορίζει το Σύνταγμα, αλλά ο την αποστολή αυτή ο συντακτικός νομοθέτης την αναθέτει στον κοινό, ο οποίος θεσπίζει τους απαραίτητους εκτελεστικούς νόμους, έτσι ώστε να αποτελέσουν αυτοί τις προϋποθέσεις για την ένταξη των πολιτών στο εκλογικό σώμα. Ο κοινός νομοθέτης δεν έχει ωστόσο την δυνατότητα να δρα ελεύθερα. Αντιθέτως οφείλει πάντοτε να αποσκοπεί στην διεύρυνση του εκλογικού σώματος.

4.1.α Η Ελληνική Ιθαγένεια

Η κατοχή της Ελληνικής ιθαγένειας αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, μία από τις δύο προϋποθέσεις για την αναγνώριση του δικαιώματος της ψήφου. Το ζήτημα αυτό ρυθμίζεται από τον κώδικα ιθαγένειας. Σύμφωνα με τον αυτόν, κάθε πρόσωπο που έχει την Ελληνική ιθαγένεια είναι εκλογέας ανεξάρτητα από τον χρόνο και τον τρόπο απόκτησης της, το φύλλο, την θρησκεία, την γλώσσα, την εθνικότητα. Από την ερμηνεία αυτή συμπεραίνεται, ότι οι αλλοδαποί δεν συγκαταλέγονται στο εκλογικό σώμα. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει και όλα τα άλλα δικαιώματα μόνον υπέρ των Ελλήνων πολιτών (ως δικαιώματα του «πολίτη» και όχι του ανθρώπου). Η συζήτηση για την συμμετοχή και αλλοδαπών πολιτών στην άσκηση αρμοδιοτήτων του εκλογικού σώματος, δεν έχει αποκτήσει καμία επικαιρότητα στην χώρα μας, καθώς η Ελλάδα υπήρξε κυρίως χώρα αποστολής και όχι υποδοχής μεταναστών.

4.1.β Η εκλογική ηλικία

Η συμπλήρωση του 18^{ου} έτους αποτελεί τη δεύτερη βασική προϋπόθεση για την ένταξη του πολίτη στο εκλογικό σώμα.

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η εκλογική ηλικία με τη βιολογική και κοινωνικά τεκμαιρόμενη στοιχειώδη ωριμότητα – ικανότητα του

³ Α. 4 παρ. 1 του Π.Δ. 265/89 «το δικαίωμα του εκλέγειν έχουν οι υπήκοοι Έλληνες και Ελληνίδες».

πολίτη να συμμετάσχει υπεύθυνα στην άσκηση της κρατικής εξουσίας σύμφωνα με τους όρους της σχετικής νομοθεσίας (πολιτική ενηλικότητα).

Από τη διατύπωση της διατάξεως αυτής συνάγεται ότι ο συντακτικός νομοθέτης δεν καθόρισε ρητά την εκλογική ηλικία, προβαίνοντας ο ίδιος στη μείωση του κατώτατου ορίου της. Η μετάθεση της σχετικής ευθύνης στο κοινό νομοθέτη ήταν φυσικό να αποτελέσει στην «Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή» αντικείμενο αντιπαράθεσης και της αντιπολίτευσης, η οποία ζητούσε την άμεση ρύθμιση του ζητήματος. Η αντιπαράθεση αυτή οριοθετεί και την απαρχή των συζητήσεων που έγιναν μετά τη μεταπολίτευση για τη διεύρυνση του εκλογικού σώματος και συνεπώς τη μείωση της εκλογικής ηλικίας με τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους.

Το σχετικό ζήτημα ρύθμισε αρχικά το άρθρο 4 του Π.Δ. 650/74, το οποίο όρισε το 21^ο έτος ως κατώτατο όριο της εκλογικής ηλικίας, όριο που ίσχυε από το 1864. Με τη φειδωλή μεταρρύθμιση του ν. 626/72 το όριο μειώθηκε μόνο κατά ένα χρόνο. Η επιλογή αυτή όμως δεν εναρμονιζόταν με τις κρατούσες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες καθώς και με το νόημα των συνταγματικών αρχών. Ο βαθμός ανάπτυξεως της κοινωνίας, η δημοκρατική αρχή της λαϊκής κυριαρχίας καθώς και η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας, επέβαλαν τη μείωση της εκλογικής ηλικίας κατά δύο χρόνια.⁴

Η βιολογική και κοινωνική ωριμότητα επέρχεται στην εποχή μας με τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους. Την άποψη αυτή ενισχύει ο βαθμός ανάπτυξης του κοινωνικού σχηματισμού μας, ιδίως κατά τη μεταπολεμική περίοδο, αφού οι πολίτες της ηλικίας αυτής ενσωματώνονται ως υπεύθυνοι συμμετοχοί στην παραγωγική και άλλες κοινωνικά σημαντικά διαδικασίες.⁵ Η μείωση της εκλογικής ηλικίας συμβάλλει επίσης στην πραγμάτωση του περιεχομένου της αρχής της καθολικής ψηφοφορίας με την ένταξη των νεώτερων εκλογικών ηλικιών στο εκλογικό σώμα.

Τα δύο αυτά προσόντα αποτελούν όχι μόνο τις βασικές, αλλά τις αποκλειστικές προϋποθέσεις για την ένταξη των πολιτών στο εκλογικό σώμα. Οποιοσδήποτε άλλος αποκλεισμός, με τη θέσπιση άλλων προσώπων που θα στηρίζονταν στην εθνότητα, τη γλώσσα, τις θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις θα ήταν αντισυνταγματικός. Άλλωστε, ο συντακτικός νομοθέτης δρά πάντα με γνώμονα τη διεύρυνση και κατά το δυνατό ολοκλήρωση του εκλογικού σώματος.

⁴ Πρόδρομοι της επιχειρηματολογίας υπήρξαν 50 χρόνια πριν ο Σβώλος (το νέο Σύνταγμα) και μεταπολεμικά ο Μάνεσης (Εγγυήσεις II).

⁵ Π.χ. εκπαίδευση, άμυνα, βλ. σχετικά Αρ. Μάνεσης, Γ. Παπαδημητρίου.

4.2 Αρνητικά προσόντα

Εκτός από τα θετικά προσόντα που πρέπει να διαθέτει ένας πολίτης για να ασκήσει το εκλογικό δικαίωμα, δεν πρέπει συγχρόνως να διαθέτει κάποιο αρνητικό προσόν. Τα αρνητικά προσόντα είναι οι λόγοι που οδηγούν στην στέρηση του δικαιώματος του εκλέγειν ή αποκλείουν την απόκτηση του και προσδιορίζονται από το Σύνταγμα στο ά. 51 παρ. 3 εδ. β'. Ο κοινός νομοθέτης μπορεί απλώς να εξειδικεύσει τα κριτήρια με βάση τα οποία ελέγχεται η συνδρομή των λόγων αυτών, αλλά δεν έχει την ευχέρεια να προσθέσει άλλους λόγους στέρησης ή άλλες προϋποθέσεις απόκτησης του εκλογικού δικαιώματος. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο αποκλεισμός των πολιτών από το εκλογικό σώμα γίνεται μόνο κατ' εξαίρεση και με βάση αντικειμενικά κριτήρια.

Το ένα αρνητικό προσόν είναι η ανικανότητα για δικαιοπραξία, όπως ορίζεται στον Α.Κ. Ο ισχύον εκλογικός νόμος (Π.Δ. 265/1989), εξειδικεύει τη διάταξη αυτή, αναφέροντας ότι: «στερούνται του δικαιώματος του εκλέγειν, όσοι διατελούν, σύμφωνα με τις διατάξεις του ΑΚ, υπό δικαστική συμπαράσταση». Κατά το άρθρο 1666 ΑΚ επ. σε δικαστική συμπαράσταση τίθεται ο ενήλικος: α) «όταν λόγω ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής ή λόγω σωματικής αναπηρίας, αδυνατεί εν όλω ή εν μέρει να φροντίζει μόνος για τις υποθέσεις του και β) όταν λόγω ασωτίας, τοξικομανίας ή αλκοολισμού εκθέτει στον κίνδυνο της στέρησης τον εαυτό του, το σύζυγό του, τους κατιόντες ή ανιόντες του». Η απαγόρευση συνεπάγεται την ανικανότητα προς δικαιοπραξία του απαγορευμένου (άρθρο 1693 ΑΚ) και κηρύσσεται με απόφαση του αρμόδιου πολιτικού δικαστηρίου, ύστερα από αίτηση κάθε συγγενούς του, του επιτρόπου ή κηδεμόνα του πάσχοντος ή του Εισαγγελέα και αφού προηγηθεί γνωμοδότηση του συγγενικού συμβουλίου για την ανάγκη της απαγόρευσης.

Κατά το άρθρο 51 παρ. 3 εδ. β' προβλέπεται επίσης η στέρηση του δικαιώματος της ψήφου ως συνέπεια της αμετάκλητης ποινικής καταδίκης για ορισμένα εγκλήματα. Η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων στη συγκεκριμένη περίπτωση επιβάλλεται ως παρεπόμενη ποινή με αμετάκλητη απόφαση ποινικού δικαστηρίου (άρθρα 63-66 ΠΚ), εφ' όσον αυτό προβλέπεται για ορισμένα εγκλήματα κακουργηματικής ή πλημμεληματικής μορφής από τον Π.Κ. ή τον Σ.Π.Κ. ή κάποιον άλλο ειδικό νόμο (άρθρο 12 Π.Κ.). Τις διατάξεις του Συντάγματος εξειδικεύει και σε αυτήν την περίπτωση του άρθρο 5 Π.Δ. 650/74.

Η ισόβια κάθειρξη, συνεπάγεται αυτοδικαίως τη διαρκή αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων (άρθρο 59 παρ. 1 Π.Κ.). Η καταδίκη σε κάθειρξη αόριστης διάρκειας κατά το άρθρο 40 Π.Κ., εφ' όσον θεωρηθεί συνταγματική σύμφωνα με το άρθρο 7 του Συντάγματος, συνεπάγεται αυτοδικαίως τη δεκαετή στέρηση των πολιτικών

δικαιωμάτων. Σε περίπτωση καταδίκης σε πρόσκαιρη κάθειρξη (άρθρο 60 Π.Κ.) επιβάλλεται και πρόσκαιρη αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων από δύο μέχρι δέκα έτη. Τέλος, σε περίπτωση καταδίκης σε φυλάκιση (με την εξαίρεση των περιπτώσεων που προβλέπονται ειδικά στο νόμο και για τις οποίες μπορεί να επιβληθεί ούτως ή άλλως η παρεπόμενη αυτή ποινή) καταγιγνώσκεται, σύμφωνα με το άρθρο 66 Π.Κ., δυνητικά και όχι υποχρεωτικά και παρεπόμενη ποινή στέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων διάρκειας από ένα μέχρι πέντε χρόνια, μόνο όμως αν η επιβληθείσα ποινή είναι διάρκειας τουλάχιστον ενός έτους και αν η τελεσθείσα πράξη, από τα αίτια, τα μέσα, τον τρόπο της τέλεσης της και τις λοιπές γενικές περιστάσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης, μαρτυρεί ότι ο δράστης παρουσιάζει «ηθική διαστροφή» του χαρακτήρα του. Το δικαστήριο έχει, μάλιστα, την ευχέρεια αν συντρέχουν οι όροι του άρθρου 61 Π.Κ. να επιβάλει μερική αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, δηλαδή, τη στέρηση ορισμένων από αυτά, αν το είδος της πράξης και τις λοιπές περιπτώσεις αποκλείεται ο φόβος της κατάχρησης από τον καταδικαζόμενο των πολιτικών δικαιωμάτων που διατηρεί (άρθρο 64 Π.Κ.). Για όλα αυτά πρέπει, βεβαίως, να διατυπώνεται πλήρης, ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία στην απόφαση, η οποία προσβάλλεται με τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα.

Η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων επέρχεται μόλις η σχετική απόφαση καταστεί αμετάκλητη (όπως επιβάλλει το άρθρο 51 παρ. 3 εδ. β' του Συντάγματος) και η διάρκειά της υπολογίζεται από την επόμενη της ημέρας κατά την οποία εκτίθηκε ή παραγράφηκε ή χαρίσθηκε (κατά το άρθρο 47 του Συντάγματος) η κύρια ποινή, μαζί με την οποία καταγνώσθηκε και η παρεπόμενη αυτή ποινή (άρθρο 65 Π.Κ.), η οποία όμως μπορεί επίσης να χαρισθεί ή να μετριασθεί, εφόσον το άρθρο 47 του Συντάγματος δεν αποκλείει κάτι τέτοιο. Σε περίπτωση προσωρινής απόλυσης, η διάρκεια της παρεπόμενης αυτής ποινής υπολογίζεται επίσης από την επόμενη ημέρα (άρθρο 65 παρ. 2 Π.Κ.).

Ο Π.Κ. προβλέπει ειδική διαδικασία για την αποκατάσταση αυτού που καταδικάσθηκε σε στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων (άρθρο 66 Π.Κ.) και τυποποιεί τα αποτελέσματα και το περιεχόμενο της παρεπομένης αυτής ποινής ((άρθρο 63 Π.Κ.).

Οι πολίτες που στερούνται των πολιτικών τους δικαιωμάτων μπαίνουν όχι μόνο στο κοινωνικό αλλά και στο πολιτικό περιθώριο. Η βούλησή τους δεν είναι εδώ, όπως όταν συντρέχουν λόγοι σωματικής ή πνευματικής αναπηρίας, απλώς εκλαμβάνεται ως ελαττωματική. Στις περιπτώσεις δηλαδή που εξετάζουμε η κοινωνική αποδοκιμασία συνεπιφέρει και ηθική αναξιότητα που στιγματίζει τους ενδιαφερόμενους και αποτελεί την *ratio* για την θεωρητική θεμελίωση και την νομοθετική καθιέρωση του αποκλεισμού τους από το εκλογικό σώμα.

Η ανάλυση που προηγήθηκε στηρίζεται στο νομικό καθεστώς που ισχύει μετά την τροποποίηση του άρθρου 5 Π.Δ. 650/74 από το άρθρο 6 του ν. 789/78. Με την τελευταία διάταξη καταργήθηκαν ρητά όλες οι περιπτώσεις, η συνδρομή των οποίων επέφερε τη στέρηση του δικαιώματος της ψήφου. Μέχρι την μεταρρύθμιση του 1978, η εκλογική νομοθεσία προέβλεπε ειδικότερα την λήψη μέτρων: α) για τους «δυνάμει τελεσιδίκου βουλεύματος διατελούντας υποδίκους επί κακουργήματι» και β) τους ανυπότακτους και τους λιποτάκτες που είχαν παραπεμφθεί στα αρμόδια δικαστήρια. Και ακόμη επέτρεπε την επιβολή του, κατά τρόπο απαράδεκτα γενικό και απαράβλητα κενό περιεχομένου, «δυνάμει ειδικών διατάξεων».

5. ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΚΛΟΓΙΚΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

Το εκλογικό σώμα, ως εκφραστής της λαϊκής θέλησης ασκεί τις συνταγματικά κατοχυρωμένες, παρακάτω, αρμοδιότητές του:

A) ανάδειξη της βουλής (άρθρα 51-54 του Συντάγματος)

Οι βουλευτές εκλέγονται με άμεση καθολική και μυστική ψηφοφορία από τους πολίτες που έχουν το εκλογικό δικαίωμα (άρθρο 51 παρ. 3). Η αρμοδιότητα αυτή του εκλογικού σώματος βρίσκεται στο επίκεντρο του αντιπροσωπευτικού συστήματος και συνιστά την πιο βασική εκδήλωση της λαϊκής κυριαρχίας.

Μέσω των βουλευτικών εκλογών και της ανάδειξης της βουλής το εκλογικό σώμα ασκεί εμμέσως και δύο άλλες αρμοδιότητες του που προβλέπονται ρητά στο Σύνταγμα. Αφ' ενός μετέχει στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος, μία από τις φάσεις της οποίας είναι η ανάδειξη της επόμενης βουλής που είναι αρμόδια να αποφασίσει σχετικά με τις αναθεωρητικές διατάξεις (άρθρο 110 παρ. 3 Σ) εφόσον έχει ήδη διαπιστωθεί η ανάγκη αναθεώρησης από την προηγούμενη βουλή (110 παρ. 2 Σ). Ενδέχεται επίσης να κληθεί να μετάσχει στην ανάδειξη νέου Προέδρου της Δημοκρατίας, εάν η βουλή διαλυθεί λόγω αδυναμίας να εκλέξει Πρόεδρο Δημοκρατίας με την ελάχιστη πλειοψηφία των 3/5 του όλου αριθμού των βουλευτών, οπότε η εκλογή ενεργείται από την επόμενη βουλή που αναδεικνύεται από τις βουλευτικές εκλογές.

B) Διεξαγωγή Δημοψηφίσματος, όπως αυτή καθιερώνεται στα Συντάγματα του 1975 και του 1986, είτε κατά το εδ. α' για κρίσιμα εθνικά θέματα, είτε κατά το εδ. β', για ψηφισμένα νομοσχέδια που ρυθμίζουν σοβαρό κοινωνικό ζήτημα κατά το άρθρο 44 παρ. 2.

Ο θεσμός του δημοψηφίσματος αποτελεί στοιχείο άμεσης δημοκρατίας και συμβάλλει στη διεύρυνση της λαϊκής κυριαρχίας. Το γνήσιο δημοψήφισμα (*retendum*) σε όλες τις μορφές του (συντακτικό – νομοθετικό, συμβουλευτικό – αποφασιστικό, προαιρετικό – υποχρεωτικό) δε σχετίζεται σε καμία περίπτωση με το προσωπικό δημοψήφισμα (*plebiscite*), που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα σε περιόδους πολιτειακής κρίσης για το αιρετό ή όχι του αρχηγού του κράτους.

Υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1975 και σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 2, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, είχε την αποκλειστική αρμοδιότητα της πρωτοβουλίας και απόφασης για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος «επί κρίσιμων εθνικών θεμάτων» και για την προκήρυξή του με σχετικό διάταγμα, χωρίς την προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού. Η ρύθμιση αυτή παρείχε τη δυνατότητα στον

Πρόεδρο της Δημοκρατίας να ασκεί έλεγχο στο Κοινοβούλιο, όταν δε συμφωνούσε με τις επιλογές του. Η διάταξη αυτή ωστόσο, περιέκλειε τον κίνδυνο πολιτικής κρίσης λόγω αντιγνωμίας μεταξύ Προέδρου της Δημοκρατίας και Κυβέρνησης.

Η αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975 υπό την ΣΤ' Αναθεωρητική Βουλή του 1986, επέφερε σημαντικότερες αλλαγές στο θεσμό του δημοψηφίσματος σε δύο κυρίως σημεία. Πρώτα στα πολιτειακά όργανα που έχουν την πρωτοβουλία και λαμβάνουν την απόφαση για την διεξαγωγή δημοψηφίσματος και στην συνέχεια στο αντικείμενο του δημοψηφίσματος. Το άρθρο 44 παρ. 2 εδ. α' του ισχύοντος Συντάγματος μετά την αναθεώρηση του 1986, προβλέπει το συμβουλευτικό δημοψήφισμα για κρίσιμα εθνικά θέματα. Την πρωτοβουλία όμως έχει η Κυβέρνηση και την απόφαση λαμβάνει η βουλή με την απόλυτη πλειοψηφία των μελών της.

Το άρθρο 44 παρ. 2 εδ. β' διέυρνε το αντικείμενο του δημοψηφίσματος, θεσπίζοντας το νομοθετικό δημοψήφισμα για νομοσχέδια που έχουν ήδη ψηφισθεί από τη βουλή, αλλά δεν έχουν εκδοθεί και δημοσιευθεί. Τα νομοσχέδια αυτά αφορούν σοβαρά κοινωνικά ζητήματα, εκτός από τα δημοσιονομικά, υπό στενή έννοια. Η πρωτοβουλία για την διεξαγωγή δημοψηφίσματος, απαιτεί απόφαση της βουλής που λαμβάνεται από τα 3/5 του συνόλου των βουλευτών, ενώ την απόφαση λαμβάνουν τα 2/5 των μελών της βουλής. Με τη ρύθμιση αυτή ο συντακτικός νομοθέτης, μεταθέτει την ευθύνη διεξαγωγής δημοψηφίσματος για σοβαρό κοινωνικό ζήτημα από κοινού στην Κυβέρνηση και την αντιπολίτευση. Παράλληλα όμως, με τη διάταξη αυτή, ενισχύεται η νομοθετική πρωτοβουλία της Κυβέρνησης, εφόσον αντικείμενο του δημοψηφίσματος είναι νομοσχέδιο, δηλαδή νομοθετική πρόταση της Κυβέρνησης και όχι πρόταση νόμου, δηλαδή νομοθετική πρόταση βουλευτών. Η απόφαση της βουλής που δέχεται την πρόταση, πρέπει να περιέχει με σαφήνεια το ερώτημα ή τα ερωτήματα που θα τεθούν στο λαό και να αναφέρει την προθεσμία μέσα στην οποία θα γίνει η προκήρυξη δημοψηφίσματος (άρθρο 116 παρ. 6 ΚτΒ). Το σχετικό διάταγμα προσυπογράφεται από τον Πρόεδρο της Βουλής, όπως ορίζει το άρθρο 35 παρ. 3. Σύμφωνα επίσης με το άρθρο 44 παρ. 2 εδ. γ', δεν επιτρέπεται να εισαχθούν κατά την ίδια περίοδο της βουλής, περισσότερες από δύο προτάσεις δημοψηφίσματος για ψηφισμένο νομοσχέδιο.

Την τυπική αρμοδιότητα προκήρυξης δημοψηφίσματος, έχει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις κατά το άρθρο 44 παρ. 2 εδ. α' και β'. Τη διαδικασία προκήρυξης δημοψηφίσματος υπό τις δύο μορφές, ορίζουν τα άρθρα 115 και 116 του κανονισμού της Βουλής και ο νόμος 390/1976 «περί τρόπου διεξαγωγής κατά το Σύνταγμα προκηρυσσομένων δημοψηφισμάτων».

Γ) Εκλογή αρχών των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης με καθολική και μυστική ψηφοφορία.

Πρόκειται για τις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές καθώς και για τις εκλογές που στοχεύουν στην ανάδειξη των αρχών των λοιπών βαθμίδων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, που μπορούν να ορισθούν με νόμο.

Η ανάδειξη των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης, καθίσταται ένας συνταγματικά και νομοθετικά τυποποιημένος μηχανισμός έκφρασης της λαϊκής κυριαρχίας. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω των αρχών της μυστικής και καθολικής ψηφοφορίας που επιβάλλονται ρητά στο άρθρο 102 παρ. 2 του Συντάγματος, αλλά και μέσω της αρχής της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας σε εθνική κλίμακα.

Δ) Ανάδειξη Ελλήνων Αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με καθολική και άμεση ψηφοφορία., όπως προβλέπονται σε σχετικές ρυθμίσεις του κοινοτικού δικαίου και της εθνικής νομοθεσίας

Η Συνταγματική αποδοχή της αρμοδιότητας αυτής του εκλογικού σώματος, είναι το άρθρο 28 παρ. 1, δηλαδή η αποδοχή της γενικής κοινοτικής έννομης τάξης.

6. ΟΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΨΗΦΟΦΟΡΙΑ

Η ψήφος είναι ο τρόπος με τον οποίο ο εκλογέας μετέχει στη λειτουργία του εκλογικού σώματος και στην άσκηση των αρμοδιοτήτων του.

Ψηφοφορία, είναι, συνεπώς η συνταγματικά και νομοθετικά κατοχυρωμένη διαδικασία μέσω της οποίας οι εκλογείς δηλώνουν την πολιτική τους βούληση ως μέλη του εκλογικού σώματος και μετέχουν στη λειτουργία και στην άσκηση των αρμοδιοτήτων του.

Το Σύνταγμα καθιερώνει ρητά ορισμένες θεμελιώδεις αρχές, δηλαδή κανόνες που διέπουν την ψηφοφορία. Οι αρχές αυτές αποτελούν καταρχάς θεσμικές εγγυήσεις που περιβάλλουν τον τρόπο λειτουργίας του εκλογικού σώματος και κάθε εκλογή ατομικά, ως μέλους του. Αποτελούν επίσης κανόνες προσδιορισμού των εννόμων συνεπειών που επιφέρει η βούληση του εκλογέα (όπως η ισότητα της ψήφου). Στη συνέχεια πρόκειται για πολιτικά δικαιώματα και κανόνες συγκρότησης της λειτουργίας του εκλογικού σώματος (όπως η αρχή της καθολικότητας και η αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας) και τέλος πρόκειται για συνταγματικές υποχρεώσεις (όπως η αρχή της υποχρεωτικής ψηφοφορίας).

Όλες αυτές οι αρχές που ρυθμίζουν την ψηφοφορία έχουν προκύψει ιστορικά και προβλέπονται πλέον ρητά στο άρθρο 51 του Συντάγματος, όσον αφορά τις βουλευτικές εκλογές. Οι ίδιοι όμως κανόνες διέπουν και την άσκηση των άλλων αρμοδιοτήτων του εκλογικού σώματος: τις εκλογές των αρχών των Ο.Τ.Α., το δημοψήφισμα και την ανάδειξη των Ελλήνων Ευρωβουλευτών.

Οι συνταγματικές αυτές αρχές, δεσμεύουν όλες τις συνταγμένες εξουσίες νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική) και η παράβασή τους αποτελεί την κυριότερη πηγή εκλογικών παραβάσεων (άρθρο 58 του Συντάγματος) για την εκδίκαση των οποίων είναι αρμόδιο το ΑΕΔ σύμφωνα με το άρθρο 100 του Συντάγματος. Αυτή η μορφή εκλογικών παραβάσεων, των σχετικών δηλαδή με την διενέργεια των εκλογών, αποτελεί σχετικό λόγο ακύρωσης της εκλογής. Αυτό σημαίνει ότι η ακύρωση της εκλογής επέρχεται μόνον εφόσον διαπιστώσει το Δικαστήριο ότι η συγκεκριμένη εκλογική παράβαση άσκησε πράγματι επιρροή στη διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος. Τον κανόνα καθιερώνει το άρθρο 32 παρ. 2 του ν. 345/1976 περί ΑΕΔ.

Οι αρχές αυτές είναι: α) η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας, β) η αρχή της άμεσης ψηφοφορίας, γ) η αρχή της μυστικής ψηφοφορίας, δ) η αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας, ε) η αρχή της υποχρεωτικής ψηφοφορίας, στ) η αρχή της ισότητας της ψήφου και ζ) η αρχή της ατομικής ψηφοφορίας.

6.1 Η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας

Η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας προκύπτει από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας (άρθρο 52 του Συντάγματος). Είναι άλλωστε άρρηκτα συνυφασμένη μαζί της αφού αποτελεί θεμελιώδη εφαρμογή και εγγύησή της.

Η αρχή αυτή καθιερώθηκε με το Σύνταγμα του 1864 και περιλήφθηκε σε όλα τα μεταγενέστερα Συντάγματα, μαζί με τις αρχές της άμεσης και μυστικής ψηφοφορίας. Οι αρχές αυτές καθιερώνονται ρητά στο άρθρο 51 παρ. 3 του Συντάγματος, ορίζοντας ότι οι βουλευτές εκλέγονται με «άμεση, μυστική, καθολική» ψηφοφορία.

Η αρχή ταυτίζεται αφενός με την ελαχιστοποίηση των θετικών προσόντων (Ελληνική ιθαγένεια και συμπλήρωση εκλογικής ηλικίας, που μειώθηκε νομοθετικά στα 18 χρόνια) για την απόκτηση του εκλογικού δικαιώματος και αφετέρου με τον αντικειμενικό περιορισμό των αρνητικών προσόντων.

Με το περιεχόμενο αυτό η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας είναι ο θεμελιώδης κανόνας συγκρότησης του εκλογικού σώματος ως φορέα της λαϊκής κυριαρχίας για την άσκηση όλων των αρμοδιοτήτων του.

Η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας ισχύει κατά το άρθρο 102 παρ. 2 του Συντάγματος και για τις εκλογές των οργάνων Ο.Τ.Α., ενώ προβλέπεται ρητά στο επίπεδο του κοινοτικού δικαίου για την ανάδειξη Ελλήνων Ευρωβουλευτών καθώς και στο επίπεδο σχετικού εκτελεστικού νόμου ως προς το δημοψήφισμα.

6.2 Η αρχή της άμεσης ψηφοφορίας

Η αρχή της άμεσης ψηφοφορίας θεσπίζεται στο άρθρο 51 παρ. 3 του Συντάγματος και έχει την έννοια ότι η βούληση που εκδηλώνουν οι πολίτες με την ψήφο τους πραγματώνεται εξ ολοκλήρου και απ ευθείας με την άσκηση του σχετικού δικαιώματος. Η αρχή αυτή συνιστά εγγύηση της γνησιότητας της εκλογικής βούλησης, ενώ συνδέεται και με την αρχή της ισότητας της ψήφου, καθώς περιορίζει τις διαθλάσεις που μπορεί να προκαλέσει η παρεμβολή ενδιάμεσων βουλήσεων μεταξύ του αναδεικνύοντος και αναδεικνυομένου οργάνου.

Η αρχή της άμεσης ψηφοφορίας, αποκλείει κάθε περίπτωση ενδιάμεσης βούλησης ή ενδιάμεσου οργάνου (όπως π.χ. ενός εκλεκτορικού σώματος) μεταξύ του εκλογικού σώματος (ως αναδεικνύοντος οργάνου) ή της βουλής ή των αρχών των Ο.Τ.Α. ή των Ελλήνων Ευρωβουλευτών. Με τη ρύθμιση αυτή κρίνεται

Από τα Συντάγματα που ψηφίσθηκαν ως το 1864, μόνο το Σύνταγμα του 1832 (άρθρα 71-78) καθιέρωνε εκλογικές αρχές και συγκεκριμένα της αρχής της έμμεσης και περιορισμένης ψήφου. Ο εκλογικός νόμος της 18.3.1844, τον οποίο ψήφισε η Εθνοσυνέλευση που ψήφισε το Σύνταγμα του 1844 καθιέρωσε τις αρχές.....

αντισυνταγματική κάθε ρύθμιση του κοινού νομοθέτη, που θα επέβαλε τη διαμεσολάβηση μιας δεύτερης, πρόσθετης βούλησης για την των εννόμων αποτελεσμάτων της ψήφου είτε στην περίπτωση εκλογών, είτε στην περίπτωση δημοψηφίσματος.

Το εκλογοδικείο έκρινε ότι δεν παραβιάζεται η αρχή της αμεσότητας της ψήφου.

6.3 Η αρχή της μυστικής ψηφοφορίας

Η αρχή της μυστικότητας της ψήφου θεσπίζεται στο άρθρο 51 παρ. 3 του Συντάγματος, σκοπεύοντας και εξασφαλίζοντας τη γνησιότητα της ψήφου. Μυστική είναι η ψηφοφορία, όταν το περιεχόμενο της ψήφου δεν το γνωρίζει κανένας άλλος εκτός από τον πολίτη που ψηφίζει. Η εκλογική νομοθεσία προβλέπει σειρά ρυθμίσεων που διασφαλίζουν το απόρρητο της ψήφου, όπως π.χ. τη χρήση έντυπων ομοιόμορφων ψηφοδελτίων και ομοιόμορφων αδιαφανών φακέλων, την ύπαρξη ειδικού χώρου στον οποίο αποσύρεται ο ψηφοφόρος.

Η παράβαση της μυστικότητας της ψήφου που συνεπάγεται νόθευση της λαϊκής θέλησης (άρθρο 52 του Συντάγματος), αποτελεί εκλογική παράβαση (άρθρο 58 του Συντάγματος) και οδηγεί στον έλεγχο του κύρους της εκλογής (μόνο ύστερα από αίτηση στο ΑΕΔ). Η παράβαση της μυστικότητας της ψηφοφορίας συνδέεται συνήθως με την εγκυρότητα ή την ακυρότητα των ψηφοδελτίων αν και η ύπαρξη τυχόν εκλογικής παράβασης και το κύρος των ψηφοδελτίων αποτελούν δύο διαφορετικά ζητήματα. Η μυστικότητα παραβιάζεται και το ψηφοδέλτιο είναι άκυρο, όταν από το περιεχόμενό του ή από τον τρόπο διεξαγωγής της ψηφοφορίας μπορεί να συναχθεί η αναγνώριση της ταυτότητας και της προτίμησης του εκλογέα.

Ειδική πρόβλεψη υπάρχει στο Π.Δ. 265/89 άρθρο 76 παρ. 3 για τους «εκλογείς που από....»

6.4 Η αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας

Η αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες της επικράτειας, επιβάλλεται, σε ότι αφορά τις βουλευτικές εκλογές, ρητά από το Σύνταγμα. (άρθρο 51 παρ. 4).

Επιβάλλεται όμως νομοθετικά (άρθρο 34 Δ.Κ.Κ. και άρθρα 15 παρ. 1 ν. 1878/90 και 1611/86) και για την διεξαγωγή των δημοτικών εκλογών.

Η κοινοτική νομοθεσία αφήνει στην εθνική νομοθεσία κάθε κράτους – μέλους (ν.1180/81 για τη χώρα μας) τον προσδιορισμό της ημέρας διεξαγωγής των Ευρωεκλογών μέσα σε ένα προσδιορισμένο χρονικό διάστημα (από Πέμπτη έως Κυριακή της καθορισμένης

εβδομάδας), τα αποτελέσματα όμως ανακοινώνονται ενιαία και ταυτόχρονα σε όλα τα κράτη – μέλη.

Κατά το εδ. β' παρ. 1 του άρθρου 31 της εκλογικής νομοθεσίας (Π.Δ. 265/89), με το οποίο προκηρύσσονται οι εκλογές, ορίζει και την ημέρα της ταυτόχρονης ψηφοφορίας σε όλη την επικράτεια. Η διάρκεια της ψηφοφορίας είναι πάντοτε μία μόνο ημέρα, η οποία πρέπει να είναι Κυριακή και καλύπτει όλο το διάστημα από την ανατολή ως τη δύση του ηλίου (άρθρο 42 παρ. 1 εδ. α' Π.Δ. 265/89).

Η αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας, περιβάλλει το εκλογικό δικαίωμα και στοχεύει στη διασφάλιση της γνησιότητας της λαϊκής βούλησης, η οποία πρέπει να μείνει ανεπηρέαστη από τα εκλογικά αποτελέσματα άλλων εκλογικών περιφερειών ή περιοχών.

Η αρχή αυτή κάμπτεται μόνο στην περίπτωση των αναπληρωματικών εκλογών, δηλαδή των εκλογών που διενεργούνται για την κάλυψη κενής έδρας σε συγκεκριμένη περιφέρεια. Η κένωση της έδρας προϋποθέτει παραίτηση ή θάνατο όχι μόνον του βουλευτή ή των βουλευτών που έχουν αναδειχθεί από ένα συνδυασμό, αλλά και όλων των κατά σειρά αναπληρωματικών βουλευτών. Όταν όμως η βουλευτική έδρα κενώνεται μέσα στο τελευταίο έτος της βουλευτικής περιόδου και οι κενές έδρες συνολικά δεν είναι περισσότερες από το 1/5 του όλου αριθμού των βουλευτών (60/300), τότε δε απαιτείται η διενέργεια αναπληρωματικής εκλογής (άρθρο 53 παρ. 2 και 3 του Συντάγματος).

6.5 Η αρχή της υποχρεωτικής ψηφοφορίας

Το Σύνταγμα υιοθετεί την υποχρεωτική ψηφοφορία στο άρθρο 51 παρ. 5. Η αρχή αυτή επιβάλλει τη συμμετοχή όλων των μελών του εκλογικού σώματος στο σχηματισμό της κρατικής θέλησης.

Η αρχή δεν καθιερωνόταν ρητά στα προηγούμενα Συντάγματα, αλλά τέθηκε ως ερμηνευτική δήλωση στο Σύνταγμα του 1952. Οι βασικές εξαιρέσεις που προβλέπει η εκλογική νομοθεσία είναι η ηλικία (μεγαλύτερη των 70 ετών) και η απόσταση (άνω των 200 χιλιομέτρων) από τον τόπο της ψηφοφορίας κατά την ημέρα της εκλογής (άρθρο 108 παρ. 2 Π.Δ. 265/89). Κατά το άρθρο 108 παρ. 1 του Π.Δ. 265/89 «ο εκλογέας που αδικαιολόγητα δεν ασκεί το δικαίωμα του εκλέγειν τιμωρείται με φυλάκιση από ένα μήνα μέχρι ένα έτος. Το Δικαστήριο μπορεί να επιβάλλει και τις στερήσεις των αξιωμάτων και των θέσεων που προβλέπονται στο άρθρο 63 του Π.Κ., από 1-3 χρόνια». Επίσης η μη επιδίωξη ή παράλειψη της εγγραφής στους εκλογικούς καταλόγους, συνεπάγεται ποινικές κυρώσεις, όπως αδυναμία χορήγησης άδειας για άσκηση οιασδήποτε λειτουργήματος ή επαγγέλματος ή επιχείρησης,

άδεια οδήγησης αυτοκινήτου ή διαβατηρίου. Διοικητικές κυρώσεις αποκλείονται ως αντισυνταγματικές.

Η υποχρεωτική ψηφοφορία αναφέρεται κυρίως στις βουλευτικές εκλογές, καθώς το άρθρο 51 παρ. 5 εντάσσεται στο κεφάλαιο ανάδειξης της βουλής. Όμως ως κανόνας που διέπει τη συγκρότηση του εκλογικού σώματος, πρέπει ερμηνευτικά να δεχτούμε ότι έχει γενική εφαρμογή σε κάθε περίπτωση που το εκλογικό σώμα διατυπώνει τη βούλησή του. Η επιβολή πάντως κυρώσεων είναι αμφίβολη χωρίς προηγούμενη νομοθετική τυποποίηση των σχετικών διατάξεων.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι η υποχρεωτικότητα της ψήφου δεν προβλέπεται σε όλα τα Συντάγματα των χωρών, όπως η Γαλλία, όπου η προαιρετική ψήφος. Στη χώρα αυτή η υποχρεωτική ψήφος θεωρείται ασυμβίβαστη προς την ελευθερία της εκλογής).

6.6. Η αρχή της ισότητας της ψήφου

Η αρχή της ισότητας της ψήφου έχει στενή διαλεκτική σχέση με την αρχή της καθολικής ψηφοφορίας, το εννοιολογικό περιεχόμενο των οποίων, όμως, δε συμπίπτει.

Με την αρχή της καθολικής ψηφοφορίας, διασφαλίζεται απλώς η συμμετοχή όλων των πολιτών στο σχηματισμό της κρατικής θελήσεως, χωρίς όμως να εξειδικεύεται η νομική δύναμη και παράλληλα η επενέργεια της συμπράξεως. Η αρχή της ισότητας της ψήφου επιβάλλει την ίση συμμετοχή των πολιτών στην άσκηση των αρμοδιοτήτων του εκλογικού σώματος. Η ίση συμμετοχή συνεπάγεται ότι κάθε πολίτης έχει μία μόνον ψήφο και ότι οι ψήφοι όλων των πολιτών είναι νομικά ισοδύναμες.

Η αρχή αυτή δεν διασφαλίζεται ρητά με διάταξη του Συντάγματος, η ισχύ της όμως ποτέ δεν αμφισβητήθηκε. Η Συνταγματική κατοχύρωσή της συζητήθηκε κατά την διάρκεια ψήφισης του ισχύοντος Συντάγματος. Το άρθρο 51 παρ. 3 του Κυβερνητικού σχεδίου δεν περιελάμβανε την αρχή αυτή. Κατά τη συνεδρίαση της β' υποεπιτροπής της 22ας/1/1979, δε θεωρήθηκε αναγκαία η καταγραφή της αρχής αυτής, καθώς κατά τον πρόεδρο της επιτροπής αυτής Α. Μίχα «ποτέ δεν τέθηκε ζήτημα πολλαπλής ψήφου στη χώρα μας». Αντιθέτως η ολομέλεια της Συνταγματικής Επιτροπής στη συνεδρίασή της την 25/2/1979, αποφάσισε την αναγραφή της αρχής αυτής. Το θέμα συζητήθηκε και στη συνεδρίαση της βουλής, η προσθήκη σχετικής διάταξης αμφισβητήθηκε καθώς θεωρήθηκε περιττή, αφού η αρχή αυτή πηγάζει από το άρθρο 3 του Συντάγματος.

Η θεμελίωση της αρχής αυτής θα πρέπει να αναζητηθεί είτε στην αρχή της καθολικότητας της ψήφου αποκλειστικά ή από κοινού με τη γενική αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου και σποραδικά με την

αναγωγή στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Είτε πάντως θεωρηθεί βασική εκδήλωση της αρχής της ισότητας, είτε αναγκαία έκφανση της καθολικότητας της ψήφου, είτε απόρροια και των δύο διατάξεων, η ισότητα της ψήφου είναι αναμφισβήτητα συνταγματικά διασφαλισμένο στοιχείο.

Η θεμελίωσή της στο άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος την εντάσσει στη λογική της αναλογικής ισότητας. Το ίδιο συμβαίνει και με τη θεμελίωση της στο άρθρο 51 παρ. 3 του Συντάγματος. Η καθολικότητα της ψήφου ικανοποιείται από τον κανόνα «κάθε ψήφος ίση επιρροή στη διαμόρφωση του τελικού αποτελέσματος». Η θεμελίωσή της στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας της δίνει έναν απόλυτο, αριθμητικό χαρακτήρα.

Η αποδοχή της άποψης αυτής μπορεί να οδηγήσει στην ταυτόχρονη αποδοχή όλων των θεμιτών αποκλίσεων, αναγκαίων για λόγους γενικού συμφέροντος (π.χ. ανάδειξη κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας) ή για την ανόμοια ρύθμιση ανόμοιων καταστάσεων.

Η αποδοχή της δεύτερης άποψης – συνταγματική κατοχύρωση της εκλογικής ισότητας ως αριθμητική ισότητα που απορρέει από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας- οδηγεί στην συνταγματική κατοχύρωση της απλής αναλογικής ως μόνου θεμιτού συστήματος κατά το Σύνταγμα. Η εκλογική ισότητα ως έκφανση της γενικής αρχής της ισότητας δικαιολογεί και τις αποκλίσεις που προβλέπονται στο άρθρο 54 παρ. 1 του Συντάγματος. Ωστόσο, εάν η εκλογική ισότητα ως αριθμητική ισότητα θεμελιώνεται στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, εύλογα απορρέει ότι όλα τα άλλα συστήματα πλὴν της απλής αναλογικής είναι αντισυνταγματικά.

Ετσι όμως θα μπορούσαμε να περιπέσουμε σε ένα *Petitio Principio* καθώς αφαιρείται η ευχέρεια του κοινού νομοθέτη από το άρθρο 54 παρ. 1 του Συντάγματος, εφόσον έχουμε δεχθεί ότι υπάρχει μόνο ένα θεμιτό εκλογικό σύστημα. Έτσι όμως δημιουργείται κενό στο κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 54.

Επομένως η ισότητα της ψήφου, πρέπει να προσδιορισθεί ακριβέστερα. Συνδέεται κατ' αρχήν με την καθολικότητα της ψήφου, δηλαδή με την ίση πρόσβαση στο δικαίωμα του εκλέγειν, η οποία της προσδίδει ένα περιεχόμενο κανόνα: κάθε εκλογέας έχει μία ψήφο, καταργώντας την πολλαπλή ψήφο. Επί πλέον, όσον αφορά στο ζήτημα των εκλογικών περιφερειών, η ισότητα της ψήφου σημαίνει σταθερή σχέση εκλογέων ανά έδρα. Οι δύο αυτές εκφάνσεις της ισότητας της ψήφου ως αριθμητικής ισότητας, δεν είναι παλιές, κατοχυρώνονται όμως πλέον με το Σύνταγμα του 1975. Η πρώτη στο άρθρο 51 παρ. 3 και η δεύτερη στο 54 παρ. 2.

Αντιθέτως η ισότητα της ψήφου ως ισοδυναμία, ως δικαίωμα δηλαδή ίσης επιρροής στην κατανομή των προς διάθεση εδρών, δε

διασφαλίζεται ρητά, ούτε στο ισχύον Σύνταγμα, ούτε σε κανένα από τα προγενέστερα. Υπονοείται όμως σε μερικά σημεία. Αρχικά στον ίδιο των πεπερασμένο αριθμό των εδρών. Οι βουλευτικές έδρες δεν μπορεί να είναι παραπάνω από 300 (άρθρο 51 παρ. 2 του Συντάγματος). Στη συνέχεια, στο άρθρο 54 παρ. 1 και 2, όπου ορίζεται ότι είναι στην ευχέρεια του κοινού νομοθέτη να καθορίσει το μέγεθος των εκλογικών περιφερειών με μόνη δέσμευση το σεβασμό της σταθερής σχέσης: αριθμός εκλογέων ανά έδρα, χωρίς να επιβάλλονται ισομεγέθεις περιφέρειες. Με την κατανομή των εδρών σε περιφέρειες, ο δείκτης απόκλισης από την ισοδυναμία της ψήφου, εξ ορισμού μεγαλώνει.

Τρίτον στο άρθρο 54 παρ. 3 του Συντάγματος, για τον τρόπο κατανομής των βουλευτών επικρατείας στα κόμματα σύμφωνα με το κριτήριο της συνάρτησης απλώς προς τη συνολική εκλογική τους δύναμη και όχι με το κριτήριο της αναλογίας προς τη συνολική εκλογική τους δύναμη. Τέλος στο άρθρο 54 παρ. 1 που αφήνει στο κοινό νομοθέτη την ευχέρεια για την επιλογή του εκλογικού συστήματος, δηλαδή την εισαγωγή θεμιτών αποκλίσεων από την αριθμητική ισοδυναμία των ψήφων κατά την κατανομή των βουλευτικών εδρών.

Συμπερασματικά, η ισότητα της ψήφου ως αριθμητική ισότητα δεν ολοκληρώνεται ούτε με την καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας, ούτε με την αναγωγή στη γενική αρχή της ισότητας, ούτε με την αναφορά στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, καθώς κάμπτεται με ρητές αποκλίσεις σαν τις παραπάνω. Το καίριο ζήτημα όμως είναι ότι η ισότητα της ψήφου δεν παύει να διατηρεί το δυναμικό της χαρακτήρα. Είναι ένα συνταγματικό optimum. Οποιαδήποτε απόκλιση από την ισότητα της ψήφου είναι θεμιτή μόνο όταν δεν προσβάλλει την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.

6.7 Η αρχή της ατομικής ψηφοφορίας

Κατά την αρχή της ατομικότητας της ψηφοφορίας, ο εκλογέας ψηφίζει ως άτομο και όχι ως μέλος κοινωνικών ή επαγγελματικών ή θρησκευτικών ή εθνικών ομάδων, ενώ το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας είναι η έκφραση της θελήσεώς του εκλογικού σώματος και του συνόλου των εκλογέων ως ατόμων. Η αρχή αυτή απορρέει έμμεσα από τις διατάξεις των άρθρων 51 παρ. 2 και 3 και 54 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος. Η διάταξη του άρθρου 51 παρ. 3 εδ. α', ορίζει ότι οι βουλευτές εκλέγονται από τους πολίτες, ενώ η παρ. 1 ορίζει ότι «οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος» ως πολιτική ενότητα. Στη συνέχεια το άρθρο 54 παρ. 1 και 2, προβλέπει τη διαίρεση της επικράτειας σε εκλογικές περιφέρειες, ο αριθμός των βουλευτών των οποίων καθορίζεται από το νόμο αναλόγως του πληθυσμού τους. Είναι συνταγματικά ανεπίτρεπτο κάθε μη εδαφικό κριτήριο για τη διαίρεση του

εκλογικού σώματος. Η αρχή της διαίρεσης του εκλογικού σώματος σε περιφέρειες αναγνωρίστηκε με την απόφαση 13/1933 του εκλογοδικείου, η οποία θεώρησε αντισυνταγματική την περί εκλογικού συλλόγου των Ισραηλιτών Θεσσαλονίκης, διάταξη του ν. 3824/1929. Έτσι, η μόνη δυνατή διαίρεση, κατά το Σύνταγμα, του εκλογικού σώματος είναι κατά γεωγραφικές περιφέρειες.

7. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΛΕΥΚΗΣ ΨΗΦΟΥ

Το πολίτευμα που καθιερώθηκε με το Σύνταγμα του 1975 διέπεται από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας (άρθρο 1 παρ. 2). Ο λαός είναι φορέας και πηγή όλων των εξουσιών. Κάθε πολίτης έχει δικαίωμα στις διαδικασίες συγκρότησης και άσκησης της κρατικής εξουσίας μέσω ενός συστήματος κατοχυρωμένων από το Σύνταγμα αλληλοτροφοδοτούμενων αρχών, επιταγών και θεσμών που διασφαλίζουν τη λαϊκή κυριαρχία και επιβεβαιώνουν το δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Κορυφαία εκδήλωση της λαϊκής κυριαρχίας αποτελεί η καθολική ψηφοφορία, καθώς συμπυκνώνει όλες τις συνταγματικά προβλεπόμενες δυνατότητες πολιτικής συμμετοχής και πολιτικού ελέγχου.

Λευκή είναι η ψήφος η οποία δε διαθέτει θετικό περιεχόμενο υπέρ κανενός συνδυασμού ή υποψηφίους ή υπέρ καμίας από τις προτεινόμενες απαντήσεις και υποδηλώνει την άρνηση ή την αδυναμία του ψηφοφόρου να επιλέξει. Θα πρέπει να διακριθεί από την άκυρη ψήφο η οποία αποτελεί ψηφοδέλτιο που δεν πληροί τις νομικά τυποποιημένες προδιαγραφές και άρα δεν αναγνωρίζεται από το ισχύον δίκαιο. Το λευκό ψηφοδέλτιο είναι έγκυρο, που απορρέει από την αναγνώριση της έννομης τάξης του δικαιώματος της λευκής ψήφου. Δηλώνει άρνηση επιλογής και όχι άρνηση προς το ισχύον πολίτευμα, αλλά πολιτική βούληση καταφατική του πολιτεύματος. Ακόμη όμως και αν υποδηλώνει αμφισβήτηση του πολιτεύματος ως θεσμικού συνόλου, δεν είναι απρόσφορη για την ορθή λειτουργία του πολιτεύματος.

Η λευκή ψήφος μπορεί να εισφέρει θετικά προς το πολίτευμα σε ορισμένες περιπτώσεις:

- α) όταν λειτουργεί ως έκφραση αποδοκιμασίας προς υποψηφίους έμπρακτα δηλωμένους κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος.
- β) σε εκλογικές διαδικασίες όπου κυριαρχεί ένας αποκλειστικά συνδυασμός.
- γ) όταν παρουσιάζονται εκφυλιστικά συμπτώματα του πολιτεύματος, οπότε υποδηλώνει κορύφωση έντονα κριτικής στάσης έναντι της πολιτικής πρακτικής των κομμάτων.
- δ) όταν λειτουργεί σαν επίσημη κομματική γραμμή.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου η λευκή ψήφος εκφράζει την αμφισβήτηση του πολιτεύματος. Ενδέχεται δηλαδή να αποτυπώνει πολιτικό λόγο ριζικής αμφισβήτησης της δομής και λειτουργίας του πολιτεύματος ή ακόμα και του κοινωνικοπολιτικού συστήματος. Ακόμη και τότε η λευκή ψήφος μπορεί να έχει θεμιτή και επικοδομητική επίδραση στο πολίτευμα, καθώς καλύπτει το βαθμό νομιμοποίησης όχι των φορέων της κρατικής εξουσίας αλλά του ίδιου του πολιτεύματος και αναδεικνύει την αναγκαιότητα στην προοπτική της ουσιαστικότερης εφαρμογής της λαϊκής κυριαρχίας.

Η εκλογική νομοθεσία μεταχειρίζεται ενιαία τις άκυρες και λευκές ψήφους, εφόσον, βάση υπολογισμού των εκλογικών αποτελεσμάτων και ειδικότερα βάση κατανομής των βουλευτικών (ή άλλων εδρών) στους συνδυασμούς και τα κόμματα, είναι το σύνολο των εγκύρων εκφρασμένων ψήφων, μετά την αφαίρεση των ακύρων και λευκών ψηφοδελτίων (Π.Δ. 265/89 άρθρα 67-70, 84, 88 επόμενα).

Το ζήτημα της λευκής ψήφου, ως συνειδητής πολιτικής επιλογής, θέτει ορισμένα προβλήματα στο επίπεδο του Σύνταγματος και της εκλογικής νομοθεσίας. Πρώτον, θέτει πρόβλημα διασφάλισης της μυστικότητας της ψηφοφορίας για τον εκλογέα που επιλέγει τη λευκή ψήφο. Οι ρυθμίσεις της εκλογικής νομοθεσίας και των εκλογικών οργάνων πρέπει πάντοτε να είναι τέτοια, ώστε να τηρείται η αρχή της μυστικότητας της ψηφοφορίας. Στην συνέχεια, θέτει το ζήτημα των έννομων συνεπειών που παράγει η λευκή ψήφος κατά το Σύνταγμα. Εάν δηλαδή οι λευκές ψήφοι συνυπολογίζονται με τις έγκυρες στο εκλογικό μέτρο. Μαθηματικώς, κάτι τέτοιο ευνοεί τα μεγαλύτερα σε αριθμό ψήφων κόμματα και προκαλεί αντίστοιχες στρεβλώσεις, εφόσον αυξάνει το διαιρετέο και άρα το πηλίκον που αποτυπώνει το εκλογικό μέτρο σε όλα σχεδόν τα αναλογικά εκλογικά συστήματα. Το ζήτημα αυτό γίνεται επίκαιρο, κυρίως όταν υπάρχει αδυναμία να καλυφθούν οι έδρες που αντιστοιχούν στο ποσοστό των λευκών ψηφοδελτίων. Τυχόν έννομες συνέπειες στη σύνθεση των αναδεικνυόμενων οργάνων, όπως περιορισμός του συνολικού αριθμού των βουλευτικών ή διατήρηση κενών εδρών αντιστοίχως προς το ποσοστό των λευκών ψήφων, θα προσέκρουαν στον αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος.

Η νομολογία του ΣτΕ (3705/87, Αρμ. 1987,874 και Εφαρμ. Δημ. Δικ. 1/1988,64) με αφορμή την ανάδειξη των δημοτικών και κοινοτικών αρχών του 1986, έκρινε ότι οι σχετικές ρυθμίσεις της εκλογικής νομοθεσίας (άρθρο 64 Π.Δ. 265/89) δεν προσκρούουν στο Σύνταγμα, παρόλο που δεν προβλέπουν τη διανομή λευκών ψηφοδελτίων στους ψηφοφόρους που προέρχονται στα εκλογικά τμήματα, αλλά ότι η νομοθετική κατοχύρωση της λευκής ψήφου θα ήταν αντίθετη «προς την ενεργό και λειτουργική άσκηση του εκλογικού δικαιώματος».

Στις βουλευτικές εκλογές, από το 1984 και μετά, υπάρχουν στα εκλογικά τμήματα και διανέμονται μαζί με τα τυπωμένα ψηφοδέλτια των συνδυασμών και λευκά ψηφοδέλτια, επειδή η διοίκηση ερμήνευσε και εφάρμοσε κατά τον τρόπο αυτό την κρίσιμη διάταξη της εκλογικής νομοθεσίας (άρθρο 64 Π.Δ. 265/89), χωρίς να μεσολαβήσει κάποια νομοθετική μεταβολή.

8. Η ΑΣΚΗΣΗ ΤΟΥ ΕΚΛΟΓΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Η απόκτηση του εκλογικού δικαιώματος διαφέρει από την ικανότητα άσκησης του. Η νομιμοποιητική σημασία του εκλογικού σώματος, επιβάλλει την ακριβή διαπίστωση της σύνθεσής του. Την ανάγκη αυτή έρχεται να ικανοποιήσει ο θεσμός των εκλογικών καταλόγων. Η εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους, αποτελεί διοικητική απλώς προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος της ψήφου και δεν πρέπει για αυτό να συγχέεται με την απόκτηση και τη στέρηση του δικαιώματος της ψήφου.

Κατά την ισχύουσα εκλογική νομοθεσία (άρθρο 6 παρ. 1 Π.Δ. 265/1989 «άσκηση δικαιώματος»), σε κάθε εκλογική περιφέρεια μόνο όσοι είναι γραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους των Δήμων και Κοινοτήτων της εκλογικής περιφέρειας ψηφίζουν.

Ο θεσμός των εκλογικών καταλόγων αποβαίνει έτσι καθοριστικός για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος καθώς και για την ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής κυριαρχίας. Η εκλογική νομοθεσία (Π.Δ. 265/1989 άρθρο 7) περιλαμβάνει λεπτομερείς διατάξεις που ρυθμίζουν τις διακρίσεις των εκλογικών καταλόγων (κατά Δήμους, Κοινότητες και ενορίες καθώς και σε γενικούς και σε ειδικούς), τους όρους, τις προθεσμίες και γενικά τη διαδικασία εγγραφής σε αυτούς, τη συγκρότηση ειδικής υπηρεσίας στο Υπουργείο Εσωτερικών, καθώς και των Νομαρχιακών γραφείων εκλογικών καταλόγων, τη διαδικασία και τις προϋποθέσεις διαγραφής από τους καταλόγους, μετεγγραφής εκλογέων ή διόρθωσης των εγγραφών, την έκδοση και αντικατάσταση εκλογικών βιβλιαρίων κλπ.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι εκλογικοί κατάλογοι ενημερώνονται με πρωτοβουλία των πολιτών και όχι των αρμοδίων διοικητικών αρχών. Ορθότερη θα ήταν ωστόσο η αυτεπάγγελτη ενημέρωση των εκλογικών καταλόγων.⁶

⁶ Παπαδημητρίου, σελ. 34, Εκλογικό Σώμα

9. Η ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΛΗΨΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Η απόφαση του εκλογικού σώματος προσλαμβάνει ουσιαστικό χαρακτήρα, εφόσον γίνεται δεκτό ότι η δημοκρατική αντιπροσώπευση, κατά τα άρθρα 1 παρ. 1 και 3 και 51 παρ. 2 του Συντάγματος, είναι ουσιαστική αντιπροσώπευση και όχι εξουσιοδότηση προς τον αντιπρόσωπο. Ο εκλογέας δεν καλείται να επιλέξει μεταξύ υποψηφίων αλλά πολιτικών προγραμμάτων, εκδοχών δηλαδή του κοινωνικού συμφέροντος. Καλείται επίσης να κρίνει κατά πόσον οι υποψήφιοι είναι ικανοί να υλοποιήσουν συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα, δηλαδή την πολιτική των κομμάτων τους.

Τα πολιτικά προγράμματα ωστόσο των κομμάτων, δεν είναι τόσο αντίθετα μεταξύ τους, ούτε τόσο συγκεκριμένα, όσο μια δημοψηφιστικού τύπου επιλογή, αλλά και η εφαρμογή τους σε περίπτωση υπερίσχυσης του κόμματος τόσο συνεπής όσο ουσιαστικά θα ήταν η εφαρμογή μίας δεσμευτικής απόφασης του λαού σε δημοψήφισμα. Η λαϊκή ετυμηγορία, που εκφράζεται μέσω των βουλευτικών εκλογών, δεν παύει να ασκεί καίρια επιρροή στην κυβερνητική πολιτική, όπως άλλωστε επιβάλλεται από τη συνταγματική καθιέρωση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Οι αποφάσεις του εκλογικού σώματος είναι οι μόνες, κατά κυριολεξία, αποφάσεις καθώς νομιμοποιούνται άμεσα με βάση την πηγή τους, το λαό, και πηγάζουν από εκεί. Όλες οι υπόλοιπες αποφάσεις κρατικών οργάνων νομιμοποιούνται κύρια όχι με βάση την πηγή τους, δηλαδή το αποφασίζον όργανο, αλλά με την αναγωγή τους σε κάποια προϋπάρχουσα αυθεντία. Η λαϊκή ετυμηγορία είναι νομιμοποιημένη καθεαυτή, καθώς προέρχεται από τον κυρίαρχο λαό. Δεν είναι απλή απόφαση, είναι απόφαση, όπου το βουλευτικό στοιχείο είναι το καθοριστικό.

10. Η ΨΗΦΟΣ ΤΩΝ ΕΚΤΟΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΕΚΛΟΓΕΩΝ

Η απόκτηση και η νομική ικανότητα άσκησης του εκλογικού δικαιώματος δεν ταυτίζεται με την δυνατότητα πραγματικής άσκησής του, καθώς αυτό ασκείται αποκλειστικά με την αυτοπρόσωπη εμφάνιση του εκλογέα στο οικείο εκλογικό τμήμα της εκλογικής περιφέρειας στον κατάλογο της οποίας είναι γραμμένος. Στους εκλογείς που βρίσκονται σε πραγματική δυσκολία να ασκήσουν το εκλογικό δικαίωμα, περιλαμβάνονται οι εκλογείς που βρίσκονται έξω από την επικράτεια.

Οι εκλογείς που βρίσκονται έξω από την επικράτεια, είναι αυτοί που έχουν την ιδιότητα του μόνιμου κατοίκου εξωτερικού ή απλώς διαμένουν προσωρινά ή ταξιδεύουν κατά την ημέρα των βουλευτικών εκλογών έξω από την επικράτεια. Στην ίδια αυτή πολυάριθμη κατηγορία, εντάσσονται και οι ναυτικοί που εργάζονται σε πλοία, τα οποία βρίσκονται έξω από την Ελληνική Επικράτεια κατά την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών.

Το άρθρο 51 παρ. 4 εδ. β' του Συντάγματος παρέχει στον κοινό νομοθέτη την ευχέρεια να ορίσει τον τρόπο σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος. Η ρύθμιση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για μία χώρα σαν την Ελλάδα, που παραδοσιακά έχει μεγάλο αριθμό μεταναστών. Το εδάφιο αυτό θεωρείται καινοτομικό, καθώς δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ενεργό και ουσιαστική συμμετοχή μιας μεγάλης ομάδος Ελλήνων πολιτών στην πολιτική ζωή της χώρας τους με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος.

Η εκλογική νομοθεσία του Ευρωπαϊκών κρατών, αναδεικνύει τρεις τύπους οργάνωσης της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την Ελληνική Επικράτεια:

α) Επιστολή ψήφος.

Ο εκλογέας ψηφίζει «δι αλληλογραφίας» με φάκελο που αποστέλλεται στην αρμόδια εφορευτική επιτροπή, ανάλογα με την εκλογική περιφέρεια στην οποία είναι γραμμένος. Μέσα στο φάκελο αυτό περικλείεται μικρότερος φάκελος με το ψηφοδέλτιο της προτίμησης του εκλογέα, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η μυστικότητα και η αμεσότητα της ψηφοφορίας.

β) Τα «Προξενικά» εκλογικά τμήματα

Είναι εκλογικά τμήματα που συγκροτούνται σε άλλες χώρες, στα προξενεία ή στην έδρα άλλων διπλωματικών αποστολών ή σε άλλα καταστήματα ψηφοφορίας. Τα τμήματα αυτά λειτουργούν με βάση ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, στους οποίους περιλαμβάνονται οι εκλογείς που διαμένουν εκτός επικρατείας και δήλωσαν εμπρόθεσμα τη θέλησή τους να ασκήσουν το εκλογικό δικαίωμα. Τα τμήματα αυτά λειτουργούν με την ευθύνη εκπροσώπων της δικαστικής αρχής ή εφορευτικών επιτροπών, που μπορεί να αποστέλλονται από τη χώρα

προέλευσης ή να συγκροτούνται με την ευθύνη του αρμόδιου Προξενείου.

γ) Η ψηφοφορία δι αντιπροσώπου.

Το εκλογικό δικαίωμα ασκείται από άλλο εκλογέα, ο οποίος ορίζεται ως «αντιπρόσωπος εκλογέα», διότι ο ίδιος δεν είναι σε θέση να συμμετάσχει προσωπικά στην ψηφοφορία. Η λύση αυτή όμως δημιουργεί προβλήματα αντισυνταγματικότητας, διότι παραβιάζει την αρχή της αμεσότητας της ψήφου που προβλέπεται στο άρθρο 51 παρ. 3 του Συντάγματος.

Μετά την καθιέρωση της ειδικής αυτής συνταγματικής διάταξης, ο εκλογικός νομοθέτης, παρά την υποβολή σχετικών νόμων και τροπολογιών, δεν έκανε χρήση της δυνατότητας που του παρέχεται για την οργάνωση της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την Επικράτεια. Η δυνητική διατύπωση του Συντάγματος («νόμος μπορεί...»), δημιουργεί σοβαρό ερμηνευτικό πρόβλημα. Όσο παραλείπει ο κοινός νομοθέτης να θεσπίσει τη ρύθμιση που του αναθέτει το Σύνταγμα, στερεί από ένα σημαντικό τμήμα του εκλογικού σώματος την πρακτική δυνατότητα να ασκεί το δικαίωμα της ψήφου. Η παράλειψη αυτή του νομοθέτη, προσκρούει στη θεμελιώδη διάταξη του Συντάγματος περί λαϊκής κυριαρχίας και στην αρχή της καθολικής ψηφοφορίας. Η μόνη περίπτωση κατά την οποία η εθνική νομοθεσία, οργάνωσε παρόμοιο μηχανισμό, αφορά την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος κατά τις εκλογές για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου από τους Έλληνες εκλογείς που βρίσκονται εκτός Επικρατείας, αλλά σε άλλο κράτος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁷

Ο νόμος αυτός εκδόθηκε με βάση την πράξη του Συμβουλίου των Υπουργών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, «περί εκλογής των αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με άμεση και καθολική ψηφοφορία» που προσαρτάται στην απόφασή του της 20^{ης} Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Με τη σειρά της, η πράξη θεμελιώνεται στους σχετικούς κανόνες του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου και στο συνταγματικό τους έρεισμα (άρθρο 28 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος). Ο νόμος αυτός δεν παύει επομένως να είναι μία εθνική νομοθετική ρύθμιση, που έχει ως αντικείμενο την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των εκλογέων που βρίσκονται έξω από την Ελληνική Επικράτεια, παρ όλο που το δικαίωμα αυτό ασκείται μόνο στην περίπτωση που το εκλογικό σώμα ενεργεί στο πλαίσιο μιας αρμοδιότητάς του που δεν ορίζεται ρητά στο Σύνταγμα, αλλά θεμελιώνεται σε αυτό μέσω του άρθρου 28 παρ. 1 και 2. Οι εκλογικοί κανόνες του κοινοτικού δικαίου, συμπληρώνονται από τους κανόνες της εθνικής νομοθεσίας. Η τήρηση των κανόνων της εθνικής

⁷ ν.1427/84 τεύχος Α' 40

νομοθεσίας, ελέγχεται από το ΑΕΔ, ενώ η τήρηση των κανόνων του κοινοτικού δικαίου, ελέγχεται από το ίδιο του Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Η εκλογική νομοθεσία προβλέπει παραδοσιακά τη συμμετοχή στην ψηφοφορία με βάση ειδικούς εκλογικούς καταλόγους (Π.Δ. 265/1989) μιας κατηγορίας ετεροδημοτών: των πολιτικών υπαλλήλων και στρατιωτικών που υπηρετούν σε άλλη εκλογική περιφέρεια από αυτή στην οποία είναι γραμμένοι. Το ίδιο ισχύει και για την ψηφοφορία των αντιπροσώπων της δικαστικής αρχής και των εφόρων τους, που ψηφίζουν στην περιφέρεια στην οποία έχουν διορισθεί καθώς και για τους άνδρες της φρουράς των εκλογικών τμημάτων.

11 ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με τη μελέτη αυτή επιχειρήθηκε η προσέγγιση του ζητήματος του δικαιώματος της ψήφου. Μετά από ιστορική αναδρομή στη διεύρυνση του εκλογικού σώματος, εξετάσθηκε η νομική φύση της ψήφου. Το δικαίωμα της ψήφου διαθέτουν όσοι κατέχουν τα θετικά προσόντα, την Ελληνική ιθαγένεια και την εκλογική ηλικία και δεν παρουσιάζουν κανένα κώλυμα εκλογιμότητας. Παρουσιάσθηκαν επίσης οι αρμοδιότητες του εκλογικού σώματος και οι αρχές που διέπουν την ψηφοφορία. Διερευνήθηκε το δικαίωμα της λευκής ψήφου και έπιτα εξετάσθηκε το πρόβλημα της ψήφου των εκτός επικρατείας εκλογέων. Είδαμε έτσι τη διάσταση κατοχής του δικαιώματος του εκλέγειν και πραγματικής άσκησης του. Το δικαίωμα του εκλέγειν τελικώς εξετάσθηκε ως συμμετοχή του πολίτη στην πολιτική ζωή της χώρας του.

12. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Το δικαίωμα της ψήφου είναι η καρδιά του συστήματος των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μέσα από τη διαδικασία της ψηφοφορίας και τις αρχές της καθολικότητας και της αμεσότητας που την διέπουν, πραγματώνεται η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Η καθολική ψηφοφορία, μαζί με τα θετικά προσόντα του εκλογέα εντάσσει στο εκλογικό σώμα το μεγαλύτερο μέρος των πολιτών, διευκολύνοντας τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Το εκλογικό σώμα ασκώντας τις αρμοδιότητές του, καθίσταται το ανώτατο συλλογικό κρατικό όργανο. Η λευκή ψήφος δεν πρέπει να θεωρηθεί ως αποχή του πολίτη από τις αρμοδιότητές του, αλλά ως μία λύση που ενισχύει το φιλελεύθερο χαρακτήρα του πολιτεύματος. Καίριο ζήτημα θα πρέπει να θεωρηθεί η δυνατότητα νομοθετικής ρύθμισης για την ψήφο των εκτός επικρατείας εκλογέων, έστι ώστε να περιορισθεί η διάσταση μεταξύ των πολιτών που έχουν το εκλογικό δικαίωμα και αυτών που πραγματικά μπορούν να το ασκήσουν. Τέλος, το δικαίωμα της ψήφου ως κορυφαία εκδήλωση της πολιτικής ελευθερίας, εκφράζει τις πολιτικές πεποιθήσεις του εκλογέα.

13. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βενιζέλος Ευάγγελος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, 1991
2. Δερβέναγας Αθανάσιος, το Σύνταγμα της Ελλάδος, ερμηνεία κατ άρθρο, 1992,
3. Δρόσος Γιάννης, το δικαίωμα της ψήφου των εκτός επικρατείας εκλογέων, η δυνατότητα μιας νομοθετικής ρύθμισης, 1990.
4. Κασιμάτης, Μαυριάς, ερμηνεία του Συντάγματος 2001.
5. Μάνεσης Αρ., Εγγυήσεις ΙΙ, 1956.
6. Παραράς Πέτρος, το Σύνταγμα 1975-corpus: άρθρα 51-80, κοινοβουλευτικό δίκαιο, τόμος 2, 1985.
7. Πικραμένος Μιχάλης, η αρχή της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης, 1993.
8. Σαριπόλου Νικ. Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο.
9. Σβώλος Αλ. Το Σύνταγμα της Ελλάδος, ερμηνεία – ιστορία, συγκριτικό δίκαιο, 1978.
10. Σβώλος Αλ., το νέο Σύνταγμα, 1926.
11. Σωτηρέλης Γ. Το δικαίωμα της λευκής ψήφου, 1988.
12. Τσάτσος, Μελέται Συνταγματικού Δικαίου.
13. Χρυσογόνος Κ. Συνταγματικό Δίκαιο, 2003.
14. Φλογαίτης Θ. Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ
2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ
3. ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΨΗΦΟΥ
4. ΤΟ ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΣΩΜΑ
 - 4.1 ΘΕΤΙΚΑ ΠΡΟΣΩΝΤΑ
 - 4.1.α Η Ελληνική Ιθαγένεια
 - 4.1.β Η εκλογική ηλικία
 - 4.2 ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΣΩΝΤΑ
5. ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΚΛΟΓΙΚΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ
 1. Ανάδειξη της Βουλής
 2. Διεξαγωγή δημοψηφίσματος
 3. Εκλογή αρχών Ο.Τ.Α.
 4. Ανάδειξη αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
6. ΟΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΨΗΦΟΦΟΡΙΑ
 - 6.1 Η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας
 - 6.2 Η αρχή της άμεσης ψηφοφορίας
 - 6.3 Η αρχή της μυστικής ψηφοφορίας
 - 6.4 Η αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας
 - 6.5 Η αρχή της υποχρεωτικής ψηφοφορίας
 - 6.6 Η αρχή της ισότητας της ψήφου
 - 6.7 Η αρχή της ατομικής ψηφοφορίας
7. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΛΕΥΚΗΣ ΨΗΦΟΥ
8. Η ΑΣΚΗΣΗ ΤΟΥ ΕΚΛΟΓΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ
9. Η ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΛΗΨΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ.
10. Η ΨΗΦΟΣ ΤΩΝ ΕΚΤΟΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΕΚΛΟΓΕΩΝ
11. ΠΕΡΙΛΗΨΗ
12. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ
13. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

